

BEZPIECZEŃSTWO ZORGANIZOWANYCH ZBIOROWOŚCI SPOŁECZNYCH

**Jarosław
Struniawski**

Szczytno 2018

Jarosław Struniawski

**BEZPIECZEŃSTWO
ZORGANIZOWANYCH
ZBIOROWOŚCI SPOŁECZNYCH**

Szczytno 2018

RECENZENCI

prof. dr hab. Leopold Ciborowski

prof. dr hab. Henryk Królikowski

PROJEKT OKŁADKI

Agnieszka Kamińska

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno 2018

ISBN 978-83-7462-670-5

e-ISBN 978-83-7462-671-2

Skład, druk i oprawa:

Dział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12–100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. 89 621 51 02, fax 89 621 54 48

e-mail: wwip@wspol.edu.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Rozdział pierwszy	
Charakterystyka zorganizowanych zbiorowości społecznych.....	17
1. Istota zbiorowości społecznej	17
2. Rodzaje zbiorowości społecznych.....	29
3. Bezpieczeństwo zorganizowanych zbiorowości społecznych w ujęciu doktryny prawnej RP.....	54
4. Konkluzje.....	86
Rozdział drugi	
Zagrożenia zorganizowanych zbiorowości społecznych	91
1. Typologia zagrożeń	91
2. Charakterystyka zagrożeń zorganizowanych zbiorowości społecznych	103
3. Ryzyko jako narzędzie pomiaru zagrożeń	125
4. Konkluzje	141
Rozdział trzeci	
Zarządzanie bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych w RP	147
1. Istota bezpieczeństwa	147
2. Organizacja zapewnienia bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych.....	157
3. Działalność edukacyjna i profilaktyczna.....	179
4. Konkluzje	190
Rozdział czwarty	
Regulacje organizacyjno-prawne bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych na przykładzie wybranych państw europejskich	195
1. Międzynarodowe standardy legislacyjne w zakresie bezpieczeństwa impres masowych	195
2. Wielka Brytania	206
3. Niemcy.....	221
4. Francja	235
5. Konkluzje	242

Rozdział piąty

Koncepcja bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych 247

1. Rekomendacje do strategii bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych 249
2. Zespoły do spraw bezpieczeństwa wydarzeń masowych 251
3. Zadania organizatora zorganizowanych zbiorowości społecznych 253
4. Strategia działania policji w zakresie zorganizowanych zbiorowości społecznych 258
5. Media 261
6. Bieżąca analiza ryzyka 261
7. Sądownictwo 264
8. Konkluzje 265

Zakończenie 269

Bibliografia 273

WSTĘP

Charakterystyczną właściwością współczesnego społeczeństwa jest udział jego członków w nieustannych kontaktach z instytucjami, grupami społecznymi, wszelkimi mediami, a także pomiędzy sobą. Od początku istnienia cywilizacji ludzie gromadzili się w różnych miejscach publicznych w celach społecznych, rozrywkowych, propagandowych lub dochodowych. Były to okazje wzbogacenia wiedzy i wymiany doświadczeń, manifestowania poglądów, komunikowania się, modlitwy, wyrażania opinii, a także uczestnictwa w różnych pokazach, występach artystycznych i sportowych. Każde z takich wydarzeń tworzy pewne zbiorowości społeczne, zachowujące się często odmiennie od jednostek zbiorowości tworzących. Zbiorowości, tj. zbiegowisko, publiczność, tłum, oparte na podobieństwie zachowań stanowią ważną postać życia zbiorowego i wyznaczają istotne procesy zachowań zbiorowych¹. Zachowania takie mogą tworzyć z kolei wydarzenia masowe, często nazywane zorganizowanymi zbiorowościami społecznymi. Najbardziej charakterystycznymi współcześnie ich formami są imprezy sportowe, rozrywkowe, artystyczne, zgromadzenia publiczne, uroczystości religijne i wynikające z charakteru tego rodzaju wydarzeń poszczególne ich rodzaje². Często gromadzą one kilkadziesiąt tysięcy osób, w przypadku zaś uroczystości religijnych skupiają w jednym miejscu nawet kilka milionów wiernych.

Oprócz pozytywnych wartości społecznych zbiorowości te niejednokrotnie stwarzają konkretne problemy i zagrożenia. Związane są one z wieloma

¹ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1966, s. 94.

² Ze względu na różne ujęcia i bliskoznaczność takich kategorii, jak klasyfikacja, systematyka, typologia, typizacja i kategoryzacja, w niniejszym opracowaniu będzie stosowana następująca ich interpretacja:

- klasyfikacja rozumiana jest tu jako podział logiczny czegoś na podrzędne kategorie, klasy (patrz: *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Z. Cackowski (red.), Warszawa 1987, s. 283–297);
- systematyka rozumiana jest tu jako optymalna klasyfikacja czegoś, spełniająca warunki istotności i porządku kryteriów podziału, a także rozłączności i zupełności (patrz: *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny...*, s. 294);
- typologia jest tu rozumiana jako szeregowanie i logiczne porządkowanie elementów czegoś z punktu widzenia określonego typu;
- typizacja to szeregowanie elementów czegoś w określone typy;
- kategoryzacja to przypisywanie czegoś do określonej kategorii rzeczywistości na podstawie jego cech.

uwarunkowaniami, w tym koniecznością dłuższego przebywania na małym obszarze lub w niewielkim obiekcie znacznej liczby osób, czasem o różnych upodobaniach, światopoglądzie, preferencjach, niejednokrotnie pochodzących z różnych krajów. W zależności od charakteru wydarzenia masowego jego uczestnicy mogą tworzyć względnie jednolite środowisko, ale również mogą tworzyć skonfliktowane grupy, wspierające konkurencyjne środowiska, co w niektórych przypadkach może prowadzić do negatywnych zjawisk społecznych, m.in. wandalizmu, przestępczości i przemocy.

Obecnie bardzo trudno przewidywalnymi zagrożeniami zewnętrznymi zorganizowanych zbiorowości społecznych są ataki terrorystyczne. Duże skupiska ludzi w jednym miejscu i czasie stanowią wyjątkowo dogodny cel terrorystów dążących do spowodowania jak największych strat, wywołania psychozy i strachu w całych społecznościach w wyniku bezpośrednich transmisji mediów z miejsca zamachu. Każde zgromadzenie pokaźnej grupy osób jest obarczone ryzykiem różnych zagrożeń, niewłaściwa zaś organizacja takiego wydarzenia może doprowadzić do tragedii.

Możliwość wystąpienia zagrożeń społecznych, naturalnych, awarii technicznych i ekologicznych powoduje wzrost oczekiwań społecznych co do zapewnienia rozlegle rozumianego bezpieczeństwa. Każde państwo jest zobowiązane do stworzenia odpowiednich warunków zapewniających ochronę prawną obywatelom nie tylko podczas codziennego funkcjonowania, lecz też w trakcie zdarzeń niecodziennych, jakimi są zorganizowane zbiorowości społeczne organizowane dla obywateli z różnych powodów.

Pomimo tego, że poziom bezpieczeństwa w Polsce systematycznie się poprawia (potwierdzają to między innymi dane statystyczne opracowywane przez instytucje publiczne³), największych zagrożeń wydarzeń masowych należy obecnie upatrywać w szczególnym charakterze i zachowaniach tłumu. Dotyczy to przede wszystkim wydarzeń w obiektach sportowych, kultu religijnego, ale także zbiorowości na ulicach i placach miast oraz specjalnie do tego przygotowanych miejscach (płyty lotnisk, błonia itd.).

Bezpieczeństwo zorganizowanych zbiorowości społecznych, zwłaszcza dużych grup ludzi, zależy od wielu połączonych elementów z zakresu różnych dziedzin: prawa, administracji, instytucji, formacji i służb, ratownictwa, budownictwa (w tym infrastruktury), zarządzania zasobami ludzkimi, rozlegle rozumianej kultury społecznej, doświadczenia i wielu innych. Zatem zapewnienie tego bezpieczeństwa nie jest możliwe bez zaangażowania wszystkich zainteresowanych takim wydarzeniem stron — władz państwowych, służb i podmiotów odpowiedzialnych za prawidłowy ich przebieg, ale też ich uczestników.

³ Statystyki Europejskiego Urzędu Statystycznego Eurostat, raporty o stanie bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, statystyki i raporty Komendy Głównej Policji i inne.

Wymaga to wdrażania rozwiązań systemowych będących warunkiem niezbędnym do zapewnienia sprawnej koordynacji działań i podjęcia skutecznych interwencji w razie zaistnienia takiej potrzeby.

Istniejący w Rzeczypospolitej Polskiej system prawny dotyczący poszczególnych zorganizowanych zbiorowości społecznych nie jest tworem doskonałym. W nim można doszukać się wielu sprzeczności, niedoprecyzowania i mankamentów powodujących obniżenie jego skuteczności. Obowiązujące przepisy prawa regulują sposób organizacji i zapewnienia bezpieczeństwa przede wszystkim imprez masowych i zgromadzeń publicznych⁴. Regulacje te przede wszystkim definiują obowiązki i odpowiedzialność organizatorów takich imprez, lecz nie zawierają rozwiązań dotyczących wszystkich zbiorowości społecznych. Skrajnym przykładem takiego pominięcia są uroczystości religijne, gromadzące często dziesiątki tysięcy osób, tworząc swoistą lukę prawną i powodując przerzucanie się obowiązkami oraz kosztami ich organizacji pomiędzy wieloma instytucjami państwowymi i pozarządowymi. Brak precyzyjnych regulacji prawnych z tym związanych wielokrotnie powoduje rozbieżną i błędną interpretację prawa, w tym dotyczącą odpowiedzialności za bezpieczeństwo, czy co do kompetencji nadzoru i kontroli. Sytuacja taka nie powinna jednak zwalniać organizatorów każdej imprezy od obowiązku zapewnienia bezpieczeństwa wszystkim uczestnikom na każdym etapie organizacji i realizacji.

Prawo, regulujące wszelkie aspekty bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych, w tym kompetencje poszczególnych instytucji i organów, zakazy, nakazy i obostrzenia udziału w tych wydarzeniach, powinno uwzględniać dotychczasowe doświadczenia, w tym doświadczenie respektowania prawa przez większość ich uczestników, oraz że tylko minimalny odsetek stanowi problem (zagrożenie). Dlatego regulacje w zakresie bezpieczeństwa powinny być proporcjonalne i zgodne z konstytucyjnymi prawami człowieka i swobodami obywatelskim każdego uczestnika, co wymaga zachowania równowagi wynikającej z różnorodności uczestników. Ponadto polskie regulacje powinny odwoływać się do europejskich rozwiązań organizacyjno-prawnych z tym związanych. Strategie bezpieczeństwa, obowiązujące w poszczególnych państwach (przede wszystkim brytyjskie), są uważane za jedne z najbardziej skutecznych na świecie i wiele państw, tworząc krajowe prawo, wzoruje się na nich. Zatem zastosowanie metody analogii jest tu możliwe, lecz oczywiście przeniesienie rozwiązań obowiązujących w poszczególnych państwach europejskich na grunt polski musi uwzględniać nasze uwarunkowania.

Z powyższego wynika, że w Polsce niezbędne jest wypracowanie standardów bezpieczeństwa o charakterze uniwersalnym, mających zastosowanie

⁴ Ustawa z 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych, DzU z 2017 r., poz. 1160 z późn. zm.; ustawa z 24 lipca 2015 r. Prawo o zgromadzeniach, DzU z 2018 r., poz. 408.

do wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych, zapewniających im bezpieczeństwo. Standardy takie powinny być wypracowane z wykorzystaniem badań naukowych, których rezultatem powinna być inicjatywa ustawodawcza o bezpieczeństwie wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych.

Podjęta przez autora tematyka badań wynika z braku:

- całościowych badań uwarunkowań bezpieczeństwa wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- zidentyfikowanych mocnych i słabych stron zarządzania bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- systemowych rozwiązań skonsolidowanych działań w zakresie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- opracowań naukowych ujmujących całościowo problematykę bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych.

Przeprowadzone autorskie badania dotyczyły bezpieczeństwa wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych realizowanych obecnie w Polsce. Wyjątkowo złożony charakter tego przedmiotu badań stał się podstawą do przyjęcia nie tylko określonej postawy poznawczej, ale również konkretnych założeń badawczych, wynikających między innymi z ograniczeń w dostępie do dokumentów, niejednoznaczności obecnych regulacji prawnych i różnej ich interpretacji oraz ograniczonych możliwości przeprowadzenia badań sondażowych.

W obliczu wyzwań wynikających ze współczesnych zagrożeń istota badań dotyczyła określenia sposobów zapewnienia bezpieczeństwa wszystkim zorganizowanym zbiorowościom społecznym (główny problem badawczy).

Badania bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych w Polsce ukierunkowano na cztery obszary działań: organizacyjnych, planistycznych, realizacyjnych i kontrolnych. W związku z tym głównym celem przeprowadzonych badań było ustalenie uwarunkowań bezpieczeństwa wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych realizowanych w Polsce oraz wypracowanie zintegrowanej koncepcji bezpieczeństwa w tym zakresie, mogącej stanowić podstawę sformułowania ustawy o bezpieczeństwie wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych.

Celem poznawczym badań było wypracowanie mechanizmów zarządzania bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych, celem użytecznym zaś opracowanie koncepcji bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych, w szczególności wskazanie rozwiązań organizacyjnych i funkcjonalnych dla podmiotów realizujących zadania z tym związane, będącego naukową podstawą sformułowania ustawy o bezpieczeństwie wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych.

W toku postępowania badawczego zrealizowano następujące zadania badawcze:

- uporządkowano wiedzę naukową z zakresu bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych;

- zdefiniowano współczesne zorganizowane zbiorowości społeczne, w tym określono specyfikę ich rodzajów;
- ustalono i scharakteryzowano współczesne zagrożenia zorganizowanych zbiorowości społecznych, w tym ich źródła;
- ustalono uwarunkowania i specyfikę zarządzania bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- zdiagnozowano funkcjonujące w Polsce rozwiązania w zakresie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- określono zakres transferu możliwych rozwiązań organizacyjno-prawnych bezpieczeństwa imprez masowych innych państw Unii Europejskiej do analogicznych rozwiązań w Polsce;
- wypracowano możliwe sposoby zapobiegania i ograniczenia współczesnych zagrożeń wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- określono udział poszczególnych instytucji, formacji, służb i organów w zapewnieniu bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- sformułowano koncepcję bezpieczeństwa wszystkich zorganizowanych zbiorowości społecznych w Polsce;
- zweryfikowano wymienioną koncepcję poprzez badania sondażowe specjalistów od bezpieczeństwa.

Proces badawczy osadzono głównie na gruncie nauk o bezpieczeństwie, chociaż podjęta problematyka bezpieczeństwa ma wymiar interdyscyplinarny. W związku z tym niezbędne stało się odwoływanie i korzystanie z dorobku także innych dyscyplin, głównie z obszaru nauk społecznych i humanistycznych. Takie podejście wynikało z przypisanych poszczególnym naukom przedmiotów badań. Problematyka zachowań tłumów jest przedmiotem badań przede wszystkim psychologii społecznej i socjologii, natomiast bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych zajmuje się również kryminologia, w ramach której poszukiwano ujęcia istoty tego zjawiska, przyczyn zagrożeń i sposobów przeciwdziałania. Prawo karne skupia się przede wszystkim na kryminalizacji i penalizacji czynów zagrażających bezpieczeństwu, a organom ochrony prawnej i wymiaru sprawiedliwości są przypisywane kompetencje egzekwowania obowiązującego prawa. Z kolei organizacja wszelkich działań jest domeną nauk o zarządzaniu.

Proces badawczy wymagał zgromadzenia i badań materiału badawczego i na ich podstawie wypracowania wniosków, a przede wszystkim przedmiotowej koncepcji bezpieczeństwa.

Badania przeprowadzono w trzech etapach. W pierwszym wytypowano źródła badań i na ich podstawie zgromadzono wiarygodne informacje o faktach, procesach i zjawiskach dotyczących aktualnego stanu bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych w Polsce i wybranych państwach europejskich, w tym przeprowadzono studia literatury, dokumentów, aktów prawnych i innych materiałów dotyczących tego bezpieczeństwa.

Spośród stosowanych w naukach społecznych metod i technik badawczych w tym etapie dominowały: kwerenda bibliograficzna, krytyczna analiza literatury oraz selekcja i ocena materiałów źródłowych. W rozległym zakresie zastosowano różne rodzaje analizy i syntezy (elementarną, funkcjonalną i logiczną), które w zespoleniu z analogią oraz abstrahowaniem izolującym i generalizującym pozwalały na odpowiednie szeregowanie faktów, zestawianie wyników badań, porównywanie tych faktów, łączenie i oddzielanie treści poznawczych, przeciwstawianie faktów, dostrzeganie różnic i podobieństw w elementach przedmiotu badań i efektów poznania, systematyzowanie uzyskiwanych wyników badań. Zastosowanie tych metod pozwoliło na wyprowadzanie nowych treści poznawczych z reguł i uogólnień uzyskanych wcześniej drogą indukcyjną. Z tego względu prezentowany układ treści jest następstwem ciągłego podporządkowywania procedury dociekań poznawczych wymienionemu schematowi postępowania badawczego.

Zgromadzenie informacji wymagało zastosowania metody analizy i krytyki źródłowej tu jako podstawowej metody badawczej. Krytyczny przegląd literatury przedmiotu dotyczący bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych pozwolił na ustalenie stanu wiedzy w tym zakresie. Badania dokumentów głównie obowiązujących regulacji prawnych, wytycznych, procedur i dokumentów związanych z przedmiotem badań pozwoliły na pogłębienie znajomości tego stanu. Badane dokumenty zostały poddane porównaniu, które wykazało istotne różnice w poszczególnych regulacjach.

Literatura dotycząca obszaru bezpieczeństwa obecnie jest już znacząco reprezentowana w opracowaniach naukowych. Bezpieczeństwo państwa, zwłaszcza w kontekście ogółu zagrożeń militarnych i niemilitarnych, jest przedmiotem licznych prac, studiów i badań naukowych. Efekty tych prac znajdują odzwierciedlenie w licznych wydawnictwach opublikowanych w Polsce, szczególnie po 1990 roku. Natomiast pomimo tego, że zapewnienie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych stanowi podstawowy obszar bezpieczeństwa państwa w Polsce badania tego obszaru są prowadzone bardzo rzadko, co przekłada się na znikomą liczbę publikacji tego dotyczących. Dostępna literatura dotyczy głównie problematyki unormowań prawnych regulujących poszczególne częściowe zagadnienia, szczególnie związane z bezpieczeństwem imprez masowych, zgromadzeń publicznych, rzadziej uroczystości religijnych. Tylko nieliczne publikacje obejmują problematykę tego bezpieczeństwa całościowo, są ukierunkowane przede wszystkim na rozwiązania praktyczne, nie stanowiąc w większości wyników badań naukowych. Na uwagę zasługują tu przede wszystkim takie opracowania, jak: Stanisława Pieprznego „Bezpieczeństwo zgromadzeń publicznych. Aspekty administracyjnoprawne” (2013), Pawła Suskiego „Zgromadzenia i imprezy masowe” (2014), Sergiusza Parszowskiego i Andrzeja Kruczyńskiego „Imprezy masowe. Organizacja, bezpieczeństwo, dobre praktyki” (2015), Cezarego Kąkola „Bezpieczeństwo imprez masowych. Komentarz” (2012) czy pod

redakcją Bernarda Wiśniewskiego, Anny Prędeckiej, Janusza Bryka i Artura Szeli „Bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń religijnych” (2016). Brakuje wydawnictw naukowych poświęconych zintegrowanemu (systemowemu) podejściu do bezpieczeństwa w tym zakresie. Inne publikacje stanowią najczęściej pojedyncze rozdziały, będące fragmentami większych opracowań poświęconych problematyce bezpieczeństwa publicznego lub w formie artykułów (sygnalizujących tylko ten problem) zamieszczonych w materiałach pokonferencyjnych. Z tego względu podjęte badania mają charakter nowatorski, ze względu zaś na obszar prowadzonych badań również interdyscyplinarny.

Metoda porównania dotyczyła rozwiązań w zakresie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych obowiązujących w niektórych państwach europejskich, w których autor miał możliwość przebywania podczas realizowania prac naukowych. Największą uwagę w tych badaniach poświęcono rozwiązaniom organizacyjno-prawnym obowiązującym w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Francji, porównując je z rozwiązaniami polskimi.

Analiza dokumentów i literatury przedmiotu pozwoliła na zdiagnozowanie aktualnego stanu wiedzy dotyczącej bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych i umożliwiła jej usystematyzowanie oraz sformułowanie wniosków dotyczących potrzeby poszukiwania optymalnych rozwiązań dotyczących przedmiotowego bezpieczeństwa.

Etap drugi polegał na pozyskaniu opinii ekspertów dotyczących bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych metodą sondażu diagnostycznego, techniką wywiadu jakościowego. Niezbędnym wymogiem wiarygodności takich badań jest zawsze odpowiedni dobór reprezentatywnej próby badawczej, by opinie pochodziły od rzeczywistych specjalistów realizujących zadania dotyczące przedmiotowego bezpieczeństwa. Próbę badawczą stanowili pracownicy wydziałów bezpieczeństwa i zarządzania kryzysowego urzędów wojewódzkich (w przypadku m.st. Warszawy Biura Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego), naczelnicy sztabów Policji w komendach wojewódzkich Policji oraz komendanci miejscy, powiatowi i rejonowi Policji. Wywiady były przeprowadzone w trakcie wizyt studyjnych w jednostkach Policji i urzędach wojewódzkich, podczas szkoleń i doskonań zawodowych oraz studiów podyplomowych z zakresu bezpieczeństwa imprez masowych i zgromadzeń publicznych, a także z zakresu zarządzania kryzysowego realizowanych w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie. Badaniami objęto 26 przedstawicieli pracowników wydziałów (biura) bezpieczeństwa i zarządzania kryzysowego z urzędów wojewódzkich i Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, czterech policjantów Komendy Głównej Policji (dyrektora, naczelników, ekspertów Biura Główny Sztab Policji, 45 funkcjonariuszy sztabów Policji w komendach wojewódzkich Policji i Stołecznego Stanowiska Kierowania w Komendzie Stołecznej Policji oraz 55 funkcjonariuszy z komend powiatowych, miejskich i rejonowych Policji. Chcąc uzyskać wiarygodne i wyczerpujące odpowiedzi, badania należało przeprowadzić osobno z poszczególnymi

respondentami. Zaletami zastosowanej metody były bezpośredni kontakt z osobami badanymi i możliwość obserwacji ich zachowań, a także zadawanie pytań uzupełniających.

Trzeci etap badań obejmował opracowywanie wyników badań, sformułowanie wniosków i rekomendacji, opracowanie koncepcji bezpieczeństwa współczesnych zorganizowanych zbiorowości społecznych w Polsce oraz przeprowadzenie badań weryfikujących. Brak możliwości zweryfikowania przyjętych rozwiązań w praktyce spowodował potrzebę odwołania się do weryfikacji zastępczej, tzn. logicznej i personalistycznej. W weryfikacji logicznej zastosowano wnioskowanie redukcyjne, a do weryfikacji personalistycznej zastosowano badania sondażowe opinii ekspertów o proponowanych autorskich rozwiązaniach koncepcyjnych.

Zarówno na etapie projektowania całych badań i ich praktycznej realizacji, jak i podczas interpretacji zebranych danych empirycznych autor korzystał z systemowej perspektywy badawczej. Podejście systemowe pozwoliło między innymi na analizę interdyscyplinarną i na łączenie funkcji opisu z funkcją projektowania procesów i struktur w systemie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych.

Istotną częścią całego procesu badawczego były również obserwacje bezpośrednie i pośrednie, realizowane zarówno w kraju, jak i za granicą. Badaniom prowadzonym w kraju sprzyjała prawie dziesięcioletnia służba pełniona w Oddziale Prewencji Policji w Warszawie na stanowiskach dowódczych średniego szczebla oraz piętnastoletnia służba pełniona w strukturach Zakładu Zarządzania Kryzysowego Instytutu Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego Wydziału Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie. Cennym źródłem badań były bezpośrednie obserwacje autora poczynione w toku realizacji zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych w trakcie autentycznych zdarzeń na terenie Polski. Podczas służby w Policji autor brał udział w dziesiątkach zabezpieczeń policyjnych imprez masowych (sportowych, artystyczno-rozrywkowych), zgromadzeń publicznych i uroczystości religijnych, m.in. pielgrzymek papieża (1999 r. i 2002 r.), w ćwiczeniach dowódczo-sztabowych jako członek zespołów ekspertów powoływanych przez komendanta głównego Policji w ramach zabezpieczeń policyjnych, m.in. Narodowego Święta Niepodległości (2015 r. i 2016 r.), oraz w międzynarodowych konferencjach i seminariach naukowych poświęconych przedmiotowej problematyce.

Obserwacje za granicą były prowadzone podczas odbytych staży i wizyt studyjnych w ośrodkach naukowych, policyjnych i rządowych, w Wielkiej Brytanii, Francji, Portugalii, Gruzji i na Słowacji. W trakcie tych pobytów realizowano obserwację procesu organizacyjnego i realizacji zabezpieczeń międzynarodowych wydarzeń masowych oraz udział w szkoleniach w ośrodkach policyjnych. Obserwacje polegały przede wszystkim na uzyskaniu nowych faktów naukowych

dotyczących zarządzania zorganizowanymi zbiorowościami społecznymi, tj. organizacji, planowania i realizacji oraz kontroli.

Niezwykle ważnym elementem procesu badawczego była stała weryfikacja uzyskiwanych wyników. Z tego względu częściowe wyniki uzyskane w trakcie prowadzonych badań były na bieżąco przedstawiane podczas konferencji naukowych, prowadzonych zajęć dydaktycznych w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie oraz w publikacjach.

Wkładem autora w rozwój nauk o bezpieczeństwie w kontekście poznawczym są:

- wskazanie uwarunkowań dotyczących zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- uporządkowanie terminologii i pojęć związanych ze zorganizowanymi zbiorowościami społecznymi;
- całościowa charakterystyka możliwych zagrożeń zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- wskazanie racjonalnych sposobów zarządzania bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- zaproponowanie zintegrowanej koncepcji bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych.

W ujęciu utylitarnym wkład ten wyraża się:

- propozycjami sposobów zarządzania bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych;
- koncepcja bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych, w szczególności rozwiązaniami organizacyjnymi i funkcjonalnymi podmiotów realizujących zadania z tym związane.

Wyniki przeprowadzonych badań ujęto w pięciu rozdziałach poprzedzonych wprowadzeniem i zwięzonym zakończeniem oraz spisem źródeł. Treści werbalne wzbogacono schematami i tabelami, zapewniającymi przejrzystość prezentowanych treści. Każdy z rozdziałów jest zakończony konkluzjami, będącymi jednocześnie podstawą proponowanych rozwiązań w zakresie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych w warunkach charakterystycznych dla Rzeczypospolitej Polskiej.

W rozdziale pierwszym ujęto i zinterpretowano pojęcia związane bezpośrednio z problematyką bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych. Przedstawiono w nim istotę zbiorowości społecznych i szczegółowo scharakteryzowano ich poszczególne rodzaje, tj. zbiegowisko, publiczność i tłum, a także zidentyfikowano czynniki, wpływające na zachowania ich uczestników. Ponadto rozdział ten zawiera wyniki analizy teoretyczno-prawnej bezpieczeństwa poszczególnych zbiorowości społecznych, wskazując nie tylko zakres kompetencji właściwych podmiotów administracji publicznej i instytucji pozarządowych, ale także uchybienia legislacyjne i luki w obowiązujących przepisach prawnych, skutkujących trudnościami w ich stosowaniu i egzekwowaniu. Konkluzje zawierają

postulaty uporządkowania tego obszaru bezpieczeństwa i wskazują na konieczność stworzenia jednolitego systemu bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych, zapewniającego skuteczność.

Rozdział drugi dotyczy identyfikacji współczesnych źródeł zagrożeń bezpieczeństwa państwa, godzących bezpośrednio lub pośrednio w prawa i wolności człowieka oraz naruszających pożądane przez państwo i społeczeństwo stosunki międzyludzkie. Identyfikacja naukowa determinantów klasycznych i nowych zagrożeń zarówno o podłożu naturalnym, technicznym, jak i społecznym umożliwiła dalsze prowadzenie badań naukowych nad konkretnym rodzajem zagrożenia, które dotyczą zorganizowanych zbiorowości społecznych. Odniesiono się tu również do ryzyka jako bardzo przydatnego narzędzia pomiaru zagrożeń. Analizy, oceny i prognozy zagrożeń pozwalają na skuteczne przeciwdziałanie im i minimalizowanie skutków ich wystąpienia. Naukowe odniesienie się do zidentyfikowanych zagrożeń i ich klasyfikacja pozwoliły na stworzenie przez państwo i jego instytucje pożądanego systemu bezpieczeństwa.

W rozdziale trzecim zawarto wyniki badań diagnostycznych zarządzania bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych realizowanego w RP. Przedstawiono tu obowiązujący model działań organizacyjnych i scharakteryzowano kompetencje podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo tych zbiorowości, ze szczególnym uwzględnieniem zadań Policji, formacji odpowiedzialnej za ochronę zdrowia, życia i mienia oraz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Istotną częścią tego rozdziału jest wykazanie wagi skutecznego współdziałania podmiotów państwowych i pozarządowych na skuteczność tego bezpieczeństwa oraz odniesienie do działań edukacyjnych i profilaktycznych mających wpływ na wykształcenie pożądanых postaw społecznych, rozwinięcie świadomości rozumienia istoty i charakteru zagrożeń oraz kształtowanie kompetencji pozwalających na sprawne i skuteczne przeciwstawienie się im.

Czwarty rozdział zawiera wyniki badań obowiązujących regulacji międzynarodowych i narodowych Wielkiej Brytanii, Niemiec i Francji w zakresie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych. Do tych badań zastosowano przede wszystkim metody analizy i analogii tych rozwiązań do istniejących w Polsce. Szczególne znaczenie miały te badania do wygenerowania wniosków porównawczych i adaptacyjnych w polskich uwarunkowaniach.

Na podstawie prowadzonych badań w rozdziale piątym przedstawiono autorską propozycję koncepcji bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych w Polsce, stanowiącą alternatywę dla obecnych rozwiązań, co stanowi zwieńczenie procesu badawczego. Uzyskane wyniki badań stały się na tyle wystarczające i poznawcze w swej treści, że pozwoliły na zaprezentowanie przez autora propozycji wprowadzenia rozwiązań skutecznych i zgodnych ze współczesnymi wyzwaniami i zagrożeniami, a także oczekiwaniami społecznymi. Zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi przeciwdziałanie zagrożeniom poprzez zapewnienie bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych

sprowadzono do koncepcji bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości transferu proponowanych w określonym zakresie rozwiązań europejskich i rozwiązań przyjętych w przepisach krajowych wymienionych powyżej państw.

Zakończenie zawiera kompresję treści poznawczych, porządkujących, diagnostycznych i postulatycznych, stanowiących wkład autora do nauk o bezpieczeństwie. Zamieszczono tu wyniki badań weryfikacyjnych postulowane rozwiązania, konkluzje ogólne i wynikające z nich wnioski szczegółowe dotyczące bezpieczeństwa zorganizowanych zbiorowości społecznych. W części tej sformułowano uwagi, wynikające ze zrealizowanego procesu badawczego i wskazano na kierunki dalszych badań. Zaprezentowane tu wnioski mają niekiedy charakter rekomendacji odnoszących się do ujednoliconej i zintegrowanej strategii bezpieczeństwa w przedmiotowym zakresie.

Mając na względzie użyteczność wyników przeprowadzonych badań, w zakończeniu wskazano na możliwość ich praktycznego zastosowania, którym może być z pewnością ustawa o bezpieczeństwie zorganizowanych zbiorowości społecznych, oraz na ich uniwersalny charakter.

Przeprowadzone badania są uzupełnieniem dotychczasowej wiedzy o bezpieczeństwie zorganizowanych zbiorowości społecznych i mogą przyczynić się do rozwoju teorii oraz poprawy bezpieczeństwa państwa. Autor żywi nadzieję, że opracowanie będzie inspiracją do następnych badań w ramach nauk o bezpieczeństwie.

Prowadząc prace badawcze, autor doświadczył wiele życzliwości od przedstawicieli administracji publicznej i funkcjonariuszy Policji realizujących zadania związane z bezpieczeństwem zorganizowanych zbiorowości społecznych. Bez udzielonego przez nich wsparcia niemożliwe byłoby zgromadzenie materiału badawczego niezbędnego do powstania dysertacji. Prezentowane opracowanie mogło powstać dzięki przychylności szacownego grona profesorskiego i pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie oraz Wydziału Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, na których pomoc i wyrozumiałość autor mógł zawsze liczyć, przekazane zaś nieocenione uwagi merytoryczne i metodologiczne stanowiły wsparcie oraz przyczyniły się do podjęcia wysiłku opracowania niniejszej publikacji.

ROZDZIAŁ PIERWSZY

CHARAKTERYSTYKA ZORGANIZOWANYCH ZBIOROWOŚCI SPOŁECZNYCH

1. Istota zbiorowości społecznej

Przez kilkadziesiąt tysięcy lat, od czasów wspólnoty pierwotnej do czasów przedkapitalistycznych, cywilizacja ludzka kształtowała się w społecznościach i społeczeństwach przedmasowych. Ówczesne zbiorowości były wielokrotnie mniej liczne, dysponowały wielkimi przestrzeniami terytorialnymi i społecznymi, żyły w znacznym rozproszeniu i oddaleniu, swoje horyzonty komunikacyjno-kulturowe ograniczały za życia jednego pokolenia do zasięgu lokalno-regionalnego, podstawowe zaś potrzeby indywidualne i wspólnotowe zaspokajały w zasadzie we własnym zakresie. Natomiast współczesne społeczeństwa stają się strukturami coraz bardziej zmasowanymi¹.

Próby zrozumienia zachowań ludzkich na przestrzeni dziejów wielokrotnie były podejmowane przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. O ile dosyć dobrze są rozpoznane mechanizmy działania (funkcjonowania) człowieka jako jednostki, o tyle jego funkcjonowanie w zbiorowości (masie ludzkiej) do dzisiaj nie doczekało się jasnych i precyzyjnych opracowań. Najprężniej w tym zakresie działają psychologowie skupieni wokół wąskiej gałęzi psychologii społecznej badającej mechanizmy zachowań jednostki w tłumie². Obecnie zagadnienia związane z psychologią tłumu stały się bardzo modne, chociaż pierwsze obserwacje i badania tego zjawiska pochodzą z XIX wieku. Autorem pionierskich tez był francuski lekarz, antropolog i socjolog Gustaw Le Bon. Jako pierwszy zauważył i opisał zjawisko odmiennego zachowania się ludzi, gdy są badani pojedynczo, i innego, gdy są badani w masie ludzkiej. Jako szczególnie interesujący przypadek uznał zbiorowość ludzką, która w danej sytuacji zachowuje się zupełnie odmiennie niż suma poszczególnych jednostek zbiorowość tę tworząca, gdy staje w pojedynkę przed identycznymi problemami.

¹ Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 148–149.

² A. Zubrzycka, *Psychologiczne mechanizmy warunkujące zachowania się osób podczas zorganizowanych działań Policji [w:] Zarządzanie bezpieczeństwem imprez masowych i zgromadzeń publicznych. Wymiar organizacyjno-praktyczny*, M. Nepelski, J. Struśniewski (red.), Szczepitno 2016, s. 47.

Jedną z charakterystycznych cech współczesnych społeczeństw jest ich masowość. Niemalże codziennie ludzie funkcjonują w otoczeniu dużej liczby obcych osób w ogromnych zbiorowościach. Na przebywanie w dużych grupach jesteśmy czasem skazani, np. w trakcie wydarzeń masowych, w tym zawodów sportowych, imprez rozrywkowych, protestów społecznych czy różnego rodzaju uroczystości. Masowość powoduje, że człowiek funkcjonuje w społeczeństwie za pośrednictwem różnorodnych skupień zwanych zbiorowościami społecznymi (ludzkimi). Zbiorowości te stanowią wszelkie zbiory ludzi, w których pomiędzy poszczególnymi członkami zachodzą jakieś więzi społeczne, wzajemne oddziaływania, chociażby przez krótki okres, tworzące z nich względnie wydzieloną całość. W zależności od celów, jakie stawia sobie i realizuje zbiorowość, oraz ze względu na potrzeby, jakie w jej ramach zaspokajają poszczególni członkowie, kształtują się między nimi określone rodzaje więzi społecznych³. Czynnikiem scalającymi zbiorowość i nadającym jej dynamiczny charakter jest ideologia, ekonomia, polityka, pochodzenie etniczne, wyznawana religia.

Więziami społecznymi określamy „zorganizowany system stosunków, instytucji i ośrodków kontroli społecznej, skupiający jednostki, podgrupy i inne elementy składowe w funkcjonalną całość, zdolną do utrzymywania się i rozwoju”⁴. Stanowią one pewnego rodzaju spoiwo, łączące jednostki w określoną całość.

Komponentami więzi społecznej są: styczność przestrzenna, łączność psychiczna, styczność społeczna, wzajemne oddziaływanie, stosunki społeczne, zależności społeczne. W konkretnych zbiorowościach więzi wzajemnie się przenikają, wspomagają i uzupełniają, niemniej jednak istnieje zawsze jedna nadrzędna, której są podporządkowane pozostałe. Wiąż manifestuje się również przez sformalizowane i niesformalizowane stosunki określone przepisami, normami, instrukcjami, jak też kształtujące się żywiołowo, mające często charakter intymny, bezpośredni. Wiąż w znaczeniu czynnościowym jest utożsamiana z interakcją — wzajemne oddziaływanie ludzi na siebie w procesie przebiegu określonych działań. Osoby uczestniczące w interakcji muszą uwzględniać innych uczestników — ich oczekiwania, postawy, opinie, gdyż te czynniki decydują o tym, jak będzie przebiegała interakcja w duchu aprobaty, czy też dezaprobaty. Społeczna interakcja stanowi podstawowy akt społeczny i w jej procesie tworzą się nie tylko proste układy interpersonalne, ale też zbiorowości społeczne — grupy, organizacje, stowarzyszenia — społeczeństwo globalne⁵. Interakcje społeczne stanowią „cegły”, z których są zbudowane wszystkie złożone formy życia społecznego⁶.

³ H. Podedworna, *Grupy i zbiorowości społeczne* [w:] *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, J. Polakowska-Kujawa (red.), Warszawa 2007, s. 88.

⁴ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1971, s. 119.

⁵ Por. L. Sołoma, *Socjologia*, Olsztyn 1991, s. 92.

⁶ H. Podedworna, *Grupy i zbiorowości społeczne...*, s. 83.

Więź społeczna objawia się na dwóch płaszczyznach. Jedną stanowią wspólności i związki między ludźmi, dające się rzeczowo określić. Są to wspólności i więzy krwi, wspólnota pochodzenia, wspólnota terytorium, wspólnota języka, wspólnota kultury w różnych jej dziedzinach, a także wspólna organizacja życia zbiorowego. Na drugą płaszczyznę składają się swoiste stany i akty świadomości, takie jak poczucie szczególnej łączności z innymi ludźmi czy wzajemnej z nimi zależności oraz ich manifestacja przez postawy, zachowania i działania indywidualne czy zbiorowe⁷.

Zachowanie człowieka, na ogół uporządkowane i racjonalne, w obliczu wydarzeń, w których uczestniczy on jako członek zbiorowości, może stać się nieprzewidywalne i różne od dotychczasowego. Przebywanie w dużej grupie może być niebezpieczne nie tylko dlatego, że tłum jako masa jest żywiołem, który może porwać jednostkę wbrew jej woli. Przebywając w tłumie, ludzie są zdolni do zrobienia rzeczy okropnych, o które nigdy siebie nie podejrzewali. Ludzie bowiem w grupie zachowują się zupełnie inaczej niż w pojedynkę. Grupa rządzi się swoimi prawami niezależnymi od pojedynczych jednostek, które się na nią składają. W sytuacji, gdy wiele osób w podobnym czasie gromadzi się w jednej przestrzeni i doświadcza tej samej sytuacji — podejmuje podobne działania, a ich skutki są zwielokrotnione i skumulowane — ciągle jeszcze może być to działanie w pojedynkę. Przyjęto, że tego rodzaju aktywność jest określana mianem zachowań zbiorowych⁸.

Aktywność ludzi w zbiorowościach przebiega nie tylko „obok siebie”, „równolegle” z aktywnością innych, lecz także wspólnie. Taka wspólna aktywność pojawia się i wtedy, gdy ludzie zdają sobie sprawę, że celów, jakie sobie postawili, nie da się zrealizować w pojedynkę, a jedynie razem z innymi, z udziałem innych, z pomocą innych. Działająca wspólnie zbiorowość staje się wówczas instrumentem niezbędnym do realizacji celów poszczególnych członków. Aby takie działania były skuteczne, konieczne są artikulacja celów działania, określenie strategii postępowania, podział funkcji między uczestników i koordynacja różnych funkcji. Najczęściej spełnieniu tych wymagań służy wyłonienie się przywództwa. Kiedy zbiorowość działa w celu realizacji wyraźnie określonych celów, przyjmując określone strategie działania, dzieląc między siebie zadania i koordynując je między sobą, a także poddając się wyłonionemu spontanicznie przywódcy, wówczas mamy coś więcej niż zachowania zbiorowe. O ile zachowania zbiorowe są często przelotne, chwilowe, o tyle ukierunkowane na cel zbiorowe przedsięwzięcia wymagają na ogół więcej czasu, do których realizacji niezbędne są większa racjonalność, myślenie strategiczne, planowanie działań⁹.

⁷ W. Wątroba, *Socjologia. Wstęp do praktycznej wiedzy społecznej*, Wrocław 1998, s. 33–34.

⁸ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa...*, s. 152.

⁹ Tamże, s. 155.

Rozpatrując zjawisko podobieństwa zachowania zbiorowości społecznej, za Janem Szczepańskim można wyróżnić jego trzy formy, tj. zbiegowisko, publiczność, tłum.

Zbiegowisko jest przelotnym skupieniem kilku lub kilkadziesiątu osób zainteresowanych jednym zdarzeniem. Stanowią je niezorganizowani ludzie, niemający lidera, pozbawieni kierownictwa, tworzą jedną całość fizyczną, lecz jego poszczególni członkowie myślą i postępują indywidualnie. Jest to jednocześnie zebrana grupa ludzi, którzy chwilowo utożsamiają się z pewnymi wspólnymi ideami i którzy doznają podobnych podniet. Przyczyną jego powstania jest nagła i silnie działająca podnieta, wzbudzająca ciekawość (np. krzyk, płacz, wołanie o pomoc, wypadek drogowy, pożar, bijatyka uliczna). W zbiegowisku występują tylko niektóre elementy więzi — styczność przestrzenna, styczność społeczna, zainteresowanie tym samym zjawiskiem. Wskazać tu należy również wymianę spostrzeżeń, wymianę informacji na temat tego, co się zdarzyło. W zbiegowisku wiążą ludzi podobne reakcje emocjonalne, np. lęk, zainteresowanie albo ogólna radość, jeśli jest to wydarzenie radosne. W zbiegowisku występuje skłonność do podobnego działania, udzielania pomocy, porad. Czynnikiem ściągającym ludzi są nie tylko emocje, lecz i nakaz (obowiązek) uczestnictwa w sprawach ważnych dla całej społeczności. Impulsem do powstania zbiegowiska jest też ciekawość, ciekawość zaś jest także podstawą tworzenia więzi społecznych.

Cechami charakterystycznymi zbiegowiska są poczucie praworządności i wola poszanowania norm, przepisów oraz drugiego człowieka. Większość uczestników postępuje w tej sytuacji tak, jakby mieli prawo do otrzymania informacji i do wyjaśnienia oraz oceny zaistniałych wydarzeń. Członkowie zbiegowiska w związku z tym, że nie są w żaden sposób zorganizowani, rządzą się zasadami rozsądku. W tej zbiorowości brakuje jedności celu, wewnętrznej organizacji, natomiast jego uczestnicy przychodzą i odchodzą, są anonimowi. O tym, kto uczestniczy w danym zbiegowisku, zazwyczaj decyduje czysty przypadek. Należy jednak pamiętać, że zbiegowisko, nawet najbardziej przypadkowe, kryje w sobie różnego rodzaju niebezpieczeństwa. Uczestnicy zbiegowiska niechętnie słuchają nakazów wzywających do rozejścia. Właśnie z tych powodów w zbiegowisku mogą wystąpić postawy i skłonności do wspólnego działania, do podejmowania wspólnych czynności albo do zamienienia się w tłum¹⁰. Taka sytuacja może też powstać w razie zbyt radykalnych i sformalizowanych przeciwdziałań zbiegowisku.

Odmienny charakter ma działanie ludzi zebranych razem, aby brać udział w przedstawieniu teatralnym, koncercie, seansie filmowym, meczu piłkarskim itp. Mówimy tu o publiczności. Sytuacja, w której znajduje się taka zbiorowość, jest swoista. Stanowią ją ludzie w tym samym lub zbliżonym czasie, odbierający w celach rekreacyjnych bądź informacyjnych identyczny przekaz, czyli treść

¹⁰ W. Białowąs, *Psychologia. Wypisy z literatury*, cz. 9, *Psychologia tłumu*, Warszawa 1973, s. 18–22.

wyrażoną słownie, dźwiękiem albo obrazem. Każdy z nich udział w danym wydarzeniu motywuje nieco odmiennie, lecz przebywają razem w jednym miejscu. Obserwują je równocześnie, ale niezależnie od siebie, równolegle, ale nie wspólnie. Wszystko to są jednak najwyżej kontakty chwilowe, przelotne, pozbawione głębszej treści¹¹.

Publiczność jest pewną społeczną całością, nieograniczoną w swoim składzie, która przez swój stosunek do jakiejś wartości, zjawiska lub ośrodka zainteresowania przez pewien czas jest powiązana więziami psychicznymi i emocjonalnymi. Stanowi ona formę życia zbiorowego — tworzy się w społeczeństwie wielkim, gdzie wykształcone i rozwinięte są różne dziedziny życia społecznego oraz jest zaawansowana ich organizacja.

Nie ma ona charakteru jednorodnego. Przypomina raczej konglomerat złożony z rozmaitych jednostek i grup, które spotkały się w danym miejscu i czasie. Wśród publiczności przeważają pośrednie styczości społeczne, chociaż ogromną rolę, szczególnie w aktywizowaniu się publiczności, odgrywają styczości bezpośrednie w rodzinie, kręgach towarzyskich, środowisku lokalnym, poprzez które kształtuje się zbiorowa postawa publiczności wobec jakiegoś filmu, wydarzenia politycznego czy sportowego. Wyraża zbiorowe sądy o wydarzeniach i osobach ważnych ze społecznego punktu widzenia. To wspólne stanowisko bywa zwane opinią publiczną i tworzy się przez komunikowanie się ludzi ze sobą w czasie debat, dyskusji, wspólnych ocen, uzgadniania wspólnego stanowiska. Opinia publiczna jest rezultatem uczestnictwa rozległych kręgów obywateli w życiu publicznym. Aby opinia ta była wyrażana w pełni, niezbędny jest pluralizm środowisk opiniotwórczych i pluralizm mediów, klubów dyskusyjnych, stowarzyszeń itp. Stanowisko opinii publicznej musi być coraz częściej brane pod uwagę podczas podejmowania decyzji ważnych dla szerokich kręgów społecznych¹².

Pomimo wspólnego celu i przebywania razem poszczególni członkowie tej zbiorowości nie są od siebie zależni, swoje cele realizują indywidualnie. Na zadowolenie bądź jego brak z oglądanego np. filmu nie wpływa osoba siedząca obok. Zwracać może na siebie uwagę dopiero wówczas, gdy jej zachowanie prowokuje nasze zainteresowanie. W tej odmianie zachowania zbiorowego istotne jest podobieństwo działań i sytuacji, w której działania są podejmowane, a także świadomość po stronie każdego działającego, że wielu innych działa podobnie. Brak tu natomiast bliskości w przestrzeni, a nawet w pewnych przypadkach równoczesności działań. Osoby zachowują się przy tym podobnie, koncentrują uwagę na tym samym, mają podobne przeżycia, doznają podobnych emocji¹³.

Osoby, wchodzące w skład publiczności, nie muszą znać się wzajemnie, choć mogą mieć poczucie przynależności do tej zbiorowości i identyfikować się z nią.

¹¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa...*, s. 153.

¹² H. Podedworna, *Grupy i zbiorowości społeczne...*, s. 101.

¹³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa...*, s. 153.

Ze względu na częstotliwość uczestnictwa w konkretnych wydarzeniach można mówić o:

- publiczności przypadkowej, czyli gdy zbiorowość ma charakter zbiegowiska;
- publiczności okazjonalnej (np. widzowie konkretnego seansu w danym kinie);
- publiczności klubowej, której skład jest prawie identyczny (np. publiczność tworzona przez kibiców danego klubu).

Pojawienie się środków masowego przekazu przyczyniło się do powstania szerokich kręgów publiczności w różnych środowiskach¹⁴, ale również skomplikowało zdefiniowanie publiczności. Jednak właśnie dzięki środkom masowego komunikowania można dokonać podstawowego podziału publiczności na zebraną (skupioną) i rozproszoną.

Publicznością zebraną określamy publiczność intencjonalną związaną ze skupieniem pewnej liczby osób oczekujących na przeżywanie podobnych bodźców lub zainteresowanych tą samą sprawą. Jest to taka zbiorowość ludzka, pomiędzy której członkami występuje styczność przestrzenna, łączność psychiczna, wzajemne oddziaływanie i nastawienie do wspólnych działań¹⁵. Pojęcie to często jest używane zamiennie z pojęciem „audytorium”, które jest odmianą publiczności pod wieloma względami podobną do zbiegowiska, w które — podobnie jak niekiedy i w tłumie — ma szansę przekształcić się, jeśli wystąpią odpowiednie warunki.

Cechą publiczności jest gotowość do reagowania w podobny sposób (np. oklaski, krzyki, gwizdy) na te same zdarzenia i gotowość do podobnego zachowania się (np. publiczność sportowa na stadionie pod wpływem radości lub gniewu, wynikającego z widowiska sportowego), co może zbiorowość przekształcić w tłum. Również liczebność poszczególnych jej członków jest czynnikiem krytycznym i może doprowadzić do zakłócenia porządku publicznego.

Drugim rodzajem publiczności jest publiczność niezrebrana, rozproszona. Jest to zbiorowość ludzi, których łączy tylko wspólne zainteresowanie, np. publiczność telewizyjna, radiowa, prasowa, czyli czytelnicy tych samych gazet. Zjawisko to przybiera dziś już rozmiary ogólnonarodowe, za sprawą zaś telewizji satelitarnej nawet większe. Dzięki środkom masowego przekazu uczestniczą w odbiorze tych samych treści kulturowych, natomiast ze względu na możliwość powtórzenia identycznego komunikatu w mass mediach, członkowie tej zbiorowości rozproszonej nie muszą uczestniczyć w tym samym czasie w ich przyjmowaniu.

Istotna różnica między publicznością rozproszoną a zebraną (audytorium) polega na tym, że w pierwszej brakuje styczności przestrzennej, łączności psychicznej, a także wzajemnego oddziaływania. Cechą wspólną zaś jest zbiorowe uleganie oddziaływaniu tego samego bodźca¹⁶.

¹⁴ P. Rybicki, *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, Warszawa 1979, s. 309.

¹⁵ S. Kosiński, *Socjologia ogólna. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1987, s. 155.

¹⁶ L. Sołoma, *Socjologia...*, s. 117.

Trzeci rodzaj zbiorowości społecznej stanowi tłum. Tłumem określamy przelotne zgromadzenie większej liczby osób na przestrzeni dopuszczającej bezpośredni kontakt, reagujących spontanicznie na te same podmioty w podobny lub identyczny sposób. W tłumie nie istnieją prawie żadne z obowiązujących norm organizacyjnych czy moralnych. Nie ma żadnej organizacji formalnej ani żadnej formalnej kontroli społecznej. Pojawiające się w tłumie brak organizacji i osłabienie norm sprzyjają destrukcyjnym zachowaniom, w tym demoralizacji i brutalizacji. Tłum najczęściej zbiera się i kształtuje pod wpływem silnych bodźców emocjonalnych (chęć zemsty, poczucie krzywdy, gniew, chęć posiadania itp.), jego zaś uczestnicy są zdolni do zachowań, jakich nie dopuściliby się w ustabilizowanych sytuacjach¹⁷. Zachowania się tłumu nie są nieodłączną cechą jakiejś rasy, typu człowieka czy geograficznej części świata. Nie jest to również zjawisko typowe dla ściśle określonej enklawy. Może ono wystąpić gdziekolwiek. Wystarczy, że zaistnieją sprzyjające okoliczności. Uczestnicy tłumu pod wpływem gwałtownego wzburzenia tracą poczucie rozsądku i szacunek dla prawa oraz ślepo podążają za liderem, dopuszczając się aktów bezprawia. Jest to znaczna liczba osób, które w poczuciu zagrożenia ich wspólnych wartości łączą się we wspólnym działaniu¹⁸. Mają wspólny obiekt zainteresowania. Tłum powstaje najczęściej ze zbiegowiska (rzadziej z publiczności) wskutek zmiany niektórych zjawisk z dziedziny psychologii społecznej.

Tłum jest prymitywną postacią życia zbiorowego. Ludzie w tłumie zachowują się inaczej niż w innych warunkach. Stają się bardziej odważni, podejmują ryzyko, na które nigdy nie zdobyliby się, działając indywidualnie. Identyfikując się z tłumem, jednostki ulegają jego wpływowi, tracą refleksyjność i zdolność racjonalnej oceny sytuacji. Ale właśnie to, że znajdują się razem z innymi, że sytuacja otaczająca każde z działań pojedynczych jest ukonstytuowana przez liczne, bezpośrednio widoczne, czasem wręcz cielesnie odczuwalne działania innych, ma już samo w sobie poważne konsekwencje dla działania każdego z osobna¹⁹.

Już w XIX w. francuscy psychologowie społeczni Gustaw Le Bon i Gabriel Tarde w swojej koncepcji „psychologii tłumów” i „teorii imitacji” wskazywali, co się dzieje, gdy wielka liczba ludzi znajdzie się razem we wspólnej przestrzeni. Otóż w tłumie jednostki działają bardziej emocjonalnie, bezkrytycznie, bezrefleksyjnie, spontanicznie, zawieszając wszelkie kalkulacje i myślenie racjonalne. Ludzie nie zastanawiają się, czy ich działanie ma sens, poddając się nastrojowi chwili. Ich działanie ma charakter ekspresyjny, nie zaś celowy. Nie zmierzają do czegoś, nie chcą czegoś osiągnąć, lecz dają wyraz temu, co odczuwają. Krzyczą, śmieją się, gestykulują, przeklinają, rozpaczają daleko bardziej otwarcie i gwałtownie niż czyniliby to w samotności. Gotowi są zabijać, podpalać,

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. S. Kosiński, *Socjologia ogólna. Zagadnienia podstawowe...*, s. 157.

¹⁹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa...*, s. 152.

rabować, niszczyć, mimo że nigdy by tego nie uczynili poza tłumem. Ponadto naśladują działania innych, co prowadzi do uniformizacji i falowej eskalacji zachowań. Mówimy czasami o zachowaniach stadnych lub „zaraźliwości społecznej” działania w tłumie (np. gdy ktoś rzuci kamieniem, wtedy inni szybko sięgają po kamienie, kiedy ktoś zacznie uciekać, wówczas do ucieczki rzucają się inni, gdy ktoś zainicjuje jakieś hasło, wtedy zaraz pojawia się chór, skandujący to samo)²⁰.

W literaturze przedmiotu występuje wiele klasyfikacji tłumy. Jedna z nich wyróżnia cztery podstawowe rodzaje tłumy, które różnią się między innymi celami, jakie chcą osiągnąć, oraz intencją działania i zachowania, tj. ekspresywny, uciekający, nabywający i agresywny.

Tłum ekspresywny (demonstrujący) wyraża swoje uczucia, przekonania, opinie, poglądy, dążenia i emocje. Czynnikiem wyzwalającym tego rodzaju zbiorowość są wydarzenia polityczne, religijne, zawody sportowe, regionalne jarmarki, festiwale, dni miasta itp. Takie okazje skupiają ludzi, którzy chcą uciec od monotonii codziennego życia i doświadczyć czegoś ekscytującego. Charakteryzuje się występowaniem pewnej formy zorganizowania, która ułatwia danej zbiorowości wyrażenie swojej wdzięczności bądź niezadowolenia, pogardy²¹.

Tłum uciekający to taki tłum, którego uczestnicy są ogarnięci paniką. Uczestnicy tej zbiorowości usiłują ustrzec się przed niebezpieczeństwem, często wyimaginowanym. Uciekający uczestnicy tłumy trąca samokontrolę i, jeżeli nie zostaną opanowani, mogą dopuścić się aktów wzajemnego wyniszczenia fizycznego, gdyż głównym motorem ich działania jest atawistyczny popęd — chęć przeżycia. Niszczą wszystko, co znajduje się na ich drodze, powodują straty materialne i niejednokrotnie śmierć poszczególnych jej członków.

Pobudką działania tłumy nabywającego jest zagarnięcie jakichś dóbr. Występuje on w okresach klęsk, kryzysów i gospodarczego niedostatku. Tworzą się wówczas nieformalne grupy, naruszające prawo, tzw. szabrownictwo. Zajmują się rabowaniem sklepów, banków, opuszczonych domostw.

Tłum agresywny atakuje jednostkę, zbiorowość lub instytucję. Odznacza się stosowaniem jakiejś formy ataku wymierzonego przeciwko komuś. Gdy agresja skierowana jest przeciwko jednostce, która w odczuciu zgromadzonych dopuściła się czynu haniebnego, wtedy taki tłum jest określany mianem tłumy linczującego. Gdy zaś obiektem ataku są jakieś zbiorowości, np. etniczne, religijne, ugrupowania o charakterze politycznym, wówczas mamy do czynienia z tłumem terroryzującym. W razie skierowania przeciwko panującemu porządkowi politycznemu, prawnemu itp. mówimy o tłumie walczącym, najczęściej pojawiającym się w różnego typu ruchach społecznych o nastawieniu rewolucyjnym.

²⁰ Zob. G. Le Bon, *Psychologia tłumy*, Warszawa 1994, s. 4–5.

²¹ L. Sołoma, *Socjologia...*, s. 118.

Inny podział tłumu zaproponował Herbert Blumer w swojej pracy zatytułowanej „Zachowanie zbiorowe”. Wyróżnił on tłum²²:

- 1) przypadkowy — charakteryzuje się słabą interakcją pomiędzy uczestnikami lub wręcz jej brakiem; są to jednostki, które przyciągnęło jakieś (często przypadkowe) wydarzenie (przykładem takiego tłumu są osoby, przyglądające się wypadkom, czy też osoby zgromadzone wokół stoiska w hipermarkecie);
- 2) konwencjonalny — to jednostki zebrane w jakimś celu, który jest jednak osiągany przez każdą z nich z osobna (przykładem takiego tłumu są pasażerowie na przystanku lub widzowie w kinie); tłum konwencjonalny czasem jest nazywany publicznością (publiczność charakteryzuje to, że zdania na temat osiąganego celu mogą być różne);
- 3) ekspresyjny — to taki, w którym szczególną rolę ma jakiś ładunek emocjonalny i na nim jest oparta interakcja;
- 4) aktywny — jest nastawiony na działalność niszczycielską, której celem jest rozładowanie emocji lub zniszczenie jakiegoś zła czy przeciwnika (inne określenie tłumu agresywnego).

Z kolei Clark McPhail i Ronald T. Wohlstein w pracy „Individual and Collective Behaviors within Gatherings, Demonstrations, and Riots”²³ uzupełnili typologię tłumu o tłum protestujący. Według tych autorów jest on szczególnym przykładem tłumu, który wykazuje cechy tłumu konwencjonalnego ze względu na dość dobrą organizację i tłumu aktywnego — na działalność destruktywną.

Kolejna klasyfikacja tłumu opiera się na podziale na tłum konwencjonalny i niekonwencjonalny. Tłum konwencjonalny to wielkie masy ludzkie, opuszczające np. stadiony sportowe, tysięczne rzesze manifestantów, uczestnicy pikników czy koncertów na otwartej przestrzeni. Uczestników w takim tłumie cechuje anonimowość i samodzielność zachowań, aczkolwiek w pewnym stopniu zachowania te są modelowane (w sensie fizycznym, psychologicznym) przez tłum. Swoista atmosfera psychospołeczna, jaka wytwarza się w tłumie, jest tym czynnikiem ograniczającym i sterującym ludzkimi zachowaniami. Wśród tłumów konwencjonalnych wyróżnia się: tłum oczekujący (jak sama nazwa wskazuje, czeka na jakieś wydarzenie, np. przyjazd jakiejś znanej osobistości, idola, celebryty). Charakteryzuje go wzmożona ciekawość i cierpliwość w oczekiwaniu. Ciekawość w tej zbiorowości osiąga niespotykany gdzie indziej poziom i to bez względu na zjawisko, jakie ją wywołało (często bardzo błahe). Przebywanie w rozentuzjazzowanym ciekawością tłumie jest zaraźliwe i udziela się ludziom najmniej ciekawym i najbardziej statecznym. Tłum obserwujący (który gromadzi się wokół widowni, na której ma się rozegrać jakieś, emocjonujące wydarzenie), cechuje to,

²² H. Blumer, *Zachowanie zbiorowe. Nowy zarys zasad socjologii*, Nowy Jork 1951, s. 166–168.

²³ C. McPhail, R.T. Wohlstein, *Individual and Collective Behaviors within Gatherings, Demonstrations, and Riots*, „Annual Review of Sociology” 1983, vol. 9, s. 579–600.

że w sposób zdecydowany wpływa na percepcję i interpretację obserwowanych zdarzeń, gdyż poszczególna jednostka „widzi” oczami tłumu. Tłum manifestujący gromadzi się, aby wyrażać gwałtowne uczucia. Jego cechą charakterystyczną jest zbiorowe podniecenie, manifestujące się stereotypowym działaniem, i ubóstwo wyobraźni²⁴. Natomiast członkowie tłumu niekonwencjonalnego gromadzą się całkiem spontanicznie, często pod wpływem dramatycznych, bulwersujących zdarzeń, reagując na nie w sposób gwałtowny i impulsywny. Tłum niekonwencjonalny gromadzi się na stosunkowo krótki czas. Dominującym rodzajem kontaktu jest kontakt fizyczny, wynikający z ograniczonej powierzchni, i tylko sporadycznie zachodzą procesy interakcji werbalnych. W bardzo zwartym tłumie napieranie na siebie, ocieranie się, wpatrywanie, wyrażanie zmysłów prowadzi do zaangażowania się jednostek.

Bez względu na to, jaki czynnik będzie brany pod uwagę i jakie podziały tłumu w jego następstwie powstaną, należy stwierdzić, że istnieją wspólne charakterystyczne cechy, dzięki którym tę zbiorowość ludzką można odróżnić od innych²⁵.

Tłum jako zbiorowość charakteryzuje się olbrzymią zmiennością. Bardzo rzadko można spotkać tłum, zachowujący się jednostajnie. Najczęściej bywa tak, że tłum podejmuje wiele działań, nie zawsze z góry zaplanowanych i przewidzianych, nierzadko rozbieżnych (sprzecznych) z pierwotnym celem i interesem większości uczestników. Tłum początkowo zachowuje się bardzo spokojnie, oczekując pewnych wydarzeń czy decyzji, potem skanduje, wznosi okrzyki, hasła, deprecjujące określone osoby, czy też zachęcające do określonego działania, następnie zaczyna działać. Tłum spokojny może też niemal od razu zaatakować czy rzucić się w paniczną ucieczkę. Tego rodzaju czynności mogą być kilkakrotnie powtarzane w zależności od sytuacji i bodźców tłum motywujących.

Cechą tłumu jest silne emocjonalne oddziaływanie zbiorowości na poszczególnych uczestników. W rezultacie jednostki przestają kontrolować swoje zachowania, ulegają zbiorowej psychozie. Emocje te są przesadne, wyolbrzymione, skrajne, impulsywne, często niszczycielskie, wymiennie — niszczycielskie bądź szlachetne.

Jednostkowe, indywidualne reakcje poszczególnych osób w tłumie mogą być irracjonalne. Zachowanie człowieka — na ogół uporządkowane i racjonalne — w obliczu wydarzeń, w których uczestniczy on jako członek zbiorowości, może stać się nieprzewidywalne i różne od dotychczasowych. Według Gustawa Le Bona „jednostka w tłumie to ziarno piasku wśród innych ziarenek, którym wiatr miota według własnego kaprysu”²⁶.

W tłumie wytwarza się szczególnie więź między nimi. Składa się ona głównie z komponentów emocjonalnych i popędowych oraz ze styczności przestrzennej

²⁴ H. Białyszewski, A. Dobieszewski, J. Janicki, *Socjologia*, Warszawa 2013, s. 57–59.

²⁵ Tamże, s. 61.

²⁶ G. Le Bon, *Psychologia tłumu...*, s. 19.

i nadzwyczaj silnej łączności psychicznej, która mocno identyfikuje jednostkę z tłumem. Identyfikacja ta doprowadza do dezindywidualizacji osobowości, czyli zjawiska o charakterze patologicznym, kiedy człowiek traci refleksyjność i ulega psychice tłumu, a więc zostaje ubezwłasnowolniony w jakimś zakresie, zależnie od tłumu i osobowości²⁷.

Duże znaczenie w kształtowaniu psychologii tłumu mają jego cechy, takie jak liczebność, anonimowość, poczucie siły i bezkarności. Jednostka w tłumie nabywa szczególnego poczucia siły i odwagi. Poczucie siły wynika głównie z liczby uczestników tłumu, powoduje rozwianie wątpliwości i uczucia strachu, daje jednostce poczucie niepokonanej siły, która prowokuje ją do niepohamowanego wyzwalania się prymitywnych instynktów. Jednostka wprowadza się w stan egzaltacji, pewnego rodzaju ekshibicjonizmu. Stan ten do tego stopnia potrafi opanować człowieka, że poświęci on samego siebie i swoje cele. Podlega jego przemóżnej wewnętrznej sile, ulega silnemu poczuciu grupowej solidarności, kieruje nim narzucona wola, staje się uległy, jest pozbawiony wyobraźni i krytycyzmu, działa impulsywnie, destrukcyjnie, brak mu samodyscypliny. W konsekwencji prowadzi to do braku zahamowań (przepychanki, wandalizm, zamieszki uliczne). Zachowanie innych jednostek pobudza osoby aktywne do jeszcze skrajniejszych poczynań. Skutkuje to eskalacją agresji, zacierają się intelektualne i moralne właściwości jednostek oraz ich indywidualności²⁸. Obecność innych zwiększa anonimowość i może zmniejszać poczucie odpowiedzialności za czyny często społeczne, niezgodne z prawem, powszechnie potępiane. Ludzie przestają się bać prawa i kary. Tłum powoduje rozproszenie odpowiedzialności, któremu towarzyszy przekonanie, że za to, co jednostka zrobiła w tłumie, nie ponosi odpowiedzialności. Z powodu rozproszenia odpowiedzialności ludzie w tłumie bezmyślnie naśladują innych, dają porwać się innym ludziom, naśladują ich, błędnie zakładając, że inni wiedzą, co robią²⁹.

Kolejną charakterystyczną cechą tłumu jest fascynacja i zarażanie się emocjami, naśladownictwo. Polega to na tym, że im więcej ludzi postępuje w ten sam sposób, tym trudniej pozostałym ludziom zachowywać się inaczej, czyli zdobyć się na opór lub na bierność. Ponadto uczestnicy tłumu pod wpływem gwałtownego wzburzenia tracą poczucie rozsądku i ślepo podążają za liderem. Udział przywódcy w tłumie, umiejętna jego sugestia i oddziaływanie na tłum powodują, że tłum działa szybciej, wyraźniej, bardziej agresywnie i zgodnie z wolą przywódcy.

Zdolności naśladowcze są konsekwencją braku refleksyjności, natomiast zarażanie emocjonalne objawia się generowaniem podobnych stanów emocjonalnego napięcia, które swoje źródło mają w podobnych postawach, nastrojach.

²⁷ S. Kosiński, *Socjologia ogólna. Zagadnienia podstawowe...*, s. 157.

²⁸ A. Zubrzycka, *Psychologiczne mechanizmy warunkujące zachowania się osób podczas zorganizowanych działań Policji...*, s. 52–60.

²⁹ Por. W. Białowąs, *Psychologia. Wypisy z literatury...*, s. 41–50.

Dodatkowo występuje zaraźliwość uczuć i czynów oraz ogromna podatność na sugestie³⁰, ale też na frustracje, zdecydowanie zmniejsza się poziom tolerancji. Zaraźliwość polega na szybkim rozchodzeniu się idei, poglądów, czy też wreszcie emocji³¹. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że gniew zostanie skierowany przeciwko tym, którzy ośmielą się zachowywać inaczej niż ogół. Występuje przekonanie, że wszystko, co robi tłum, jest właściwe i słuszne. Człowiek jest wówczas bardziej skłonny do wyrządzenia krzywdy innym. Utrata samoświadomości powoduje większą wrażliwość na doświadczenia grupowe. Tłum łatwo ulega zmianom. Zmieniają się jego uczucia i zachowania (tłum z dużą łatwością może przekształcić się z bohaterskiego w zbrodniczy). W imię jakiejś ważnej dla niego idei w swych działaniach może się posunąć bardzo daleko, do poświęcenia życia wyłącznie. Walka musi być jednak o coś, np. honor, wolność, wiarę, poglądy.

W tłumie jedną z pierwszych reakcji jest pobudzenie emocjonalne. Uczucia skrajne, tj. panika, wściekłość, nieokiełznana radość, łatwiej doświadczyć w grupie niż w pojedynkę. Potwierdzają to obiektywne wskaźniki — w tłumie człowiek ma wyższe ciśnienie krwi, szybciej oddycha, szybciej bije jego serce; bardzo często jest to przyjemne. Niestety, w tłumie jednostki również doświadczają silniejszych emocji negatywnych. Ludzie czują większą wściekłość i oburzenie, przebywając w grupie niż obserwując zdarzenie w odosobnieniu. Jeśli jednostka przestraszy się, w tłumie zamieni się to w panikę. W grupie gwałtowniejsze są też zachowania wywoływane przez emocje.

Mieszanie pobudzenia, anonimowości i rozproszenia odpowiedzialności jest wybuchowa. Gdy pojawiają się emocje, a jednocześnie znikają opory przed niemożliwym zachowaniem, wtedy tłum staje się żywiołem i jest naprawdę niebezpieczny. Zachowania ludzi stają się gwałtowne, spontaniczne, emocje są ekstremalne i niepoddane kontroli. To również stwarza możliwość ujawnienia (wyzwolenia) się tłumionych pragnień, które, gdy jednostka przebywa w pojedynkę, poddawane są kontroli i zaspokajane w sposób, który jest społecznie akceptowalny. Przebywanie w tłumie stwarza możliwość uwolnienia się głęboko skrywanych, niespełnionych pragnień. W praktyce tłum jest mechanizmem ucieczki i rekompensaty. W tłumie prymitywne ego osiąga spełnienie swoich życzeń przez faktyczną zgodę i poparcie części społeczeństwa, wyrażające się milczącą zgodą, do której dołączyć może się każdy pod warunkiem przyjęcia poglądów innych członków tej grupy.

Opisane wyżej czynniki sprawiają, że wyłączeniu lub w znacznej mierze osłabieniu ulegają indywidualne mechanizmy samokontroli — system mechanizmów poznawczych, obejmujący obraz własnej osoby oraz norm i standardów, które człowiek sobie przyswoił w trakcie procesu socjalizacji. W wyniku tego poczucie

³⁰ S. Wanat, *Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 7–8, s. 17.

³¹ P. Piotrowski, Szalikowcy. *O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych*, Toruń 2000, s. 52